

3. Мақсад ва вазифаҳои раванди таълими таърих дар мактабҳои миёна

Илми таърих чун дигар илмҳо, аз давраҳои қадим дар ҳаёти ҷомеаи инсонӣ мавқеи арзанда дошта, вазифаҳои илмӣ, тарбиявӣ ва амалиро иҷро карда истодааст. Соҳаи тадқиқоти илмӣ, соҳаи махсусест, ки он аз раванди таълимӣ фарқ дорад. Таърих ҳамчун илм пеш аз ҳама мақсади тадқиқ намудани қонунҳоро дорад, ки аз рӯи онҳо ҳодисаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданий халқиятҳои гуногун ба амал меояд. Аммо, таърих ба сифати фанни таълимӣ мақсаду вазифаҳои ба худ хосро дорад, ки маҳз дар боби мазкур оиди масъалаҳои муҳими услуби таълими таърих меҷоҳем равшанӣ андозем.

Барои муаррихон маълум аст, ки дар мактаб илми таърихро таълим медиҳанд, ки он мазмуни таълими таърих мебошад. Дар тамоми зинаҳои таълими фанни таърих аломатҳои таърихи ҳақиқиро бояд нигоҳ дошт, ҳаёти гузаштаи инсонро дуруст инъикос намуда, моҳияти инкишофи таърихии роҳу равиш ва натиҷаҳои тараққиёти башариятро нишон додан шарт ва зарур аст.

Бояд қайд кард, ки таълими мактаби олиро бо таълими мактаби миёна ба таври мушаххас муқобил гузоштан мумкин нест, зеро дар аввалин ҳаҷми маводи таълимӣ, андозаи омӯзиш, дараҷаи таълими ҳодисаҳои таърихӣ зиёдтар буда, барои донишомӯзон имкониятҳои васеътарро фароҳам месозад. Дар мактаби миёна бошад, ҳам вақт ва ҳам ҳаҷму андозаи маводи таълимӣ маҳдуд мебошад. Вале, бо ин мо гуфтанӣ нестем, ки байни таълими фанни таърих дар мактаби миёна ва мактабҳои олӣ фарқи ҷиддӣ вучуд дорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳангоми таълим хусусиятҳои синнусоли хонандагон ба инобат гирифта шавад. Масалан, бояд ба назар гирифт, ки маводи таълимии хонандагони синфи V назар ба маводи хонандагони синфи X, ки дар худ хулосабарорихҳои мураккабро таҷассум менамояду пур аз ҳодисаҳои машҳур ва ҳолатҳои диққатҷалбкунанда мебошад, фарқ кунад. Барои таърихомӯзони хурд маводи таълимӣ бояд содда, бо забони фаҳмову дастрас ва аз ҳама муҳим ба тариқи афсона пешниҳод намуд зарур аст, чунки хонандаи синфи V ҳоло

кобилияти даркнамоии ҳодисаву равандҳои мушкилу мураккаби ҳаёти инсонӣ, бахусус дар замони қадимро надорад. Албатта, бо ин гуфтаниҳо ва далелҳои пешовардаи муаллифон ҳулоса баровардан мумкин нест, ки хонандагони мактабҳои миёна дар раванди омӯзиши фанни таърих танҳо ба таълими воқеаву ҳодисаҳои асосӣ ва маҳдуд машғул шуда, масъалаҳои илмӣ фанни таърихро сарфи назар менамоянд. Дар баробари ифодаи дилхоҳ мавзӯ ва ё масъалаи таърихӣ ба хонандагон муяссар мегардад, ки бо истилоҳоти ҳоси таърихӣ, ба монади монархия, ҷумҳурӣ, демократия ва ғайраҳо ошноӣ пайдо намуда, мафкура, ҷаҳонбинӣ ва ҳештаншиносии ҳудро васеъ мегардонанд. Донишҷӯёни мактабҳои олии бошанд, дар баробари азхуд намудани маводҳои зиёди воқеаҳои таърихӣ, боз ба таҳлили масъалаҳои сабабу оқибат, аҳамияти таърихӣ, ягонагии инкишофи ҷомеаи инсонӣ ва ғайраҳо сару қор доранд ва бояд ин масъалаҳоро ба ҳубӣ аз бар намоянд, вагарна ба моҳияту хусусиятҳои таърихӣ сарфаҳм рафта наметавонанд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло моро водор месозад, ки ба ҳулосае оем, ки ба якдигар муқобил гузоштани фанни таърих ҳамчун илм ва таърих ба сифати фанни таълимӣ нодуруст ва иштибоҳи бузург аст.

Асосҳои илми таърих – асосҳои мазмуни фанни мактабии таърих мебошад. Чӣ тавре ки маълум аст, таърих ҳамчун илм услубҳои махсуси тадқиқотӣ дорад, ки онҳоро хонандагони мактаби миёна намеомӯзад. Дар рафти омӯзиши фанни таърих оиди баъзе усулҳои тадқиқоти таърихӣ танҳо тасаввуроти оддӣ пайдо кардан мумкин аст, аммо мазмуни асосии қоидаҳои илми таърихшиносӣ, ки мутобиқи хусусиятҳои синнусолии хонандагон инъикос шудааст, яке аз масъалаҳо ва ё вазифаҳои омӯзиши фанни таърихи мактабӣ низ шуморида мешавад.

Инчунин, бояд дар назар дошт, ки раванди таълими фанни таърих паҳлӯҳои гуногун дорад. Донишомӯзӣ – яке аз паҳлӯҳои таърихшиносӣ мебошад. Ҷавонону наврасон пеш аз ҳама бояд дар худ хусусияти инсониро таҷассум намоянду муҳимтарин хислатҳои инсониро омӯзанд, одоб андӯзанд, фаҳмиши васеъ ва қавӣ дошта бошанд ва дорои фарҳанги баланди инсонӣ бошанд.

Яъне, инсони ноогоҳ ва бидуни ҳуввияти миллӣ шахси сарбаланд ва хизматгори миллату ватани худ шуда наметавонад. Аз ин рӯ, гузаштаву ояндаи миллат бештар аз вазъи таълими таъриху забону фарҳанг дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ саҳт вобастагӣ дорад. Мақсад он аст, ки ҳангоми таърихомӯзӣ лозим аст, ки нахуст бар шогирдон одамият ва тоҷик буданро омӯзонем. Илми одамият иборат аст аз улуми инсонӣ – забон, адабиёт, таърих, санъат, зебоишиносӣ, ахлоқ, аҳкоми дин ва монанди онҳо, ки барои ҳама заруранд.

Таърихи миллат пеш аз ҳама иборат аз таърихи фарҳанги миллист. Инкишофи таърихии иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии ҳар як халқ бо назардошти он, ки чӣ арзишҳои маънавию маданӣ дод, аҳамият дорад. Аз ин сабаб, аз худ намудани дастовардҳои таърихиву фарҳангӣ, ҳосилкардани хотироти таърихии пурмазмун шартӣ асосии худшиносии миллист. Он гоҳ шахс худро на танҳо як ҷузъи таърих, як омили арзандаи бунёдкор хоҳад дид. Дар ин сурат тафаккури инсонии шахс боз ҳам меафзояд ва моҳияти маънавӣ пайдо менамояд.

Ба вучуд овардани мактаби миллӣ, ки асоси онро инсонгарой, омӯзишу парвариш бояд ташкил намояд, зарур аст. Тарбияи миллӣ аз муҳимтарин масъалаи замони мо аст. Давлат ин масъаларо устувор мекунад, лекин набояд бо даҳолати сиёсӣ барои дигар шудани хусусиятҳои он, барои маҳрум шудани он аз табиати асли кӯшиш кунем.

Ҳамин тавр, аз давраи истиқлол марҳилаи нави худшиносии миллӣ оғоз ёфт. Истиқлол барои боз ҳам баланд бардоштани сифати таърихдонӣ чаҳонфаҳмии мардуми мо такони ҷиддие шуд. Паҳлӯҳои тозаи шинохти таърихи гузаштаи худ ошкор гардид, баъзе паҳлӯҳои масъала беш аз пеш аҳамият пайдо кард, масъалаҳои зиёде ба миён омад, ки то ҳол мавриди баррасии аҳли андеша қарор наёфта буданд.

Ин масъалаҳо бо кӯшишу ғайрати муҳаққиқони ҷавон минбаъд амиқан таҳқиқ хоҳанд шуд. Бинобар ин яке аз ниёзҳои миллати мо – ислоҳоти куллии омӯзишу парвариш, тарбияи насли наврасу ҷавон, ислоҳоти мактаби миёнаву олист, чунки маориф омили муҳимтарини таҳкими давлат, рушди илму фарҳанг,

дастовардхо дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мардум, ба воя расидани шахсияти фаёлу донишманд, соҳибқасб ва созанда мебошад.

Донистани мақсаду вазифаҳои таълиму тарбия ба ҳар корманди мактабу маориф, алалхусус ба омӯзгорони мактаби миёна зарур аст.

Бо гуфтаи педагоги машҳури рус К.Д. Ушинский: “Шумо дар хусуси меъмор, ки ба саволи шумо оид ба он, ки ӯ чӣ гуна бино месозад, посух дода наметавонад, чӣ мегӯед? Айнан ҳаминро бояд бар ҳаққи тарбиятгаре гӯед, ки равшану возеҳ ба шумо мақсади фаёлияти таълиму тарбиявиашро гуфта наметавонад!”.

Мақсади таълими фанни таърихро бояд дар асоси дастовардҳои назариявии илмҳои психологӣ-педагогӣ ва дастовардҳои амалии маълумот бояд баён намуд.

Мақсади таълиму тарбия, чӣ тавре ки маълум аст, иборат аз маҷмӯи талаботи ҷамъият ва ташаккули чунин сифатҳои шахсие, ки ба ӯ имкон медиҳад мустақилона ворида муносибатҳои ҷамъиятӣ шаваду фаёлияти ба ҷамъият зарурро интиҳоб намояд. Аммо, дар рафти таълим ин мақсад ба воситаи фарогирии донишҳои илмӣ ва намудҳои муайяни фаёлият амалӣ мегардад. Ҳар кас дар интиҳоби ихтисос ва касбу хунар соҳибхитӣ аст, вале лозим аст, ки нахуст ӯро одамият ва тоҷикият омӯзему парваришу тарбия намоем ва пас аз он ҳар чӣ меҳодад – шавад: бозоргон, муаллим ё муҳандис, ё олим, ё мансабдори маъмурият, ё дигаре... Аз ин рӯ таълим ҳамчун тарбия ба инкишофи шахсияти инсон нигаронида шудааст. Танҳо зимни таълим ин ҳадаф тавассути фарогирии донишҳои мухталиф амалӣ мегардад.

Масъалаи шахс ва инкишофи он чун аз масоили умумии инсонӣ ба ҳисоб рафта, дар доираи илмҳои гуногун (фалсафа, ҷомеашиносӣ, психология ва дигарон) мавриди баррасӣ қарар гирифтааст. Аммо маҳз ҷанбаи педагогии масъалаи шахсияти инсонро ошкорасозӣ ва омӯзиши шароитҳои пурсамар барои инкишофи ҷамаҷонибаи ин шахсият дар раванди таълиму тарбия ташкил медиҳад.

Бо назардошти ин, метавон мақсаду вазифаҳои таълими фанни таърихро дар мактабҳои миёна муайян намуд.

Вазифаҳои таълиму тарбияе, ки мақсаднок аст, дар шароити давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, аз он иборат аст, ки шахрванди солими бомаърифат, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба инкишофёфта ва соҳиби дониши амиқ ва маҳорату малакаҳои касбӣ тайёр намояд, то онҳо бо гояҳои сулҳдӯстӣ, ваҳдат, инсонпарварӣ, меҳанпарастӣ, адолати иҷтимоӣ, нигоҳдории арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсондӯстӣ, риояи ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шавад.

Мақсаду вазифаҳои ниҳони таълими фанни таърих – ин ташаккули инсонии комил, соҳиби Ватан, нангу номуси миллӣ, ифодагари симои зеҳнию маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои дигари инсонӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, мақсади таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна – ҳамаҷониба инкишоф додани шахсияти хонандагон аст. Бояд дарк кард, ки ташаккули умумии шахсият аз қадам чӯзҳо таркиб ёфтааст. Дар натиҷаи ташаккули шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта тақомули маърифатӣ, ахлоқӣ ва ҷисмонии хатмкунандагони мактаби миёна ба амал меояд. Ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ симои умумии шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Бояд гуфт, ки тақомули ҷисмонии хонандагон дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, шугл варзидан ба варзиш ба даст омада, қисматҳои дигари тақомули онҳо тавассути фанҳои таъриху ҳуқуқи инсон ва фанҳои дигари таълимӣ ба амал бароварда мешавад.

Ба омӯзгор зарур аст, ки қонуниятҳои рушди раванӣ, ҷисмонӣ, ахлоқӣ, ақлонӣ ва фарҳангии хонандаро хуб азҳуд намояд. Ин кор ба хусусиятҳои синнусолӣ, инфиродӣ, муҳити ҷомеа, муҳити зист ва омилҳои зиёди дигар вобаста аст. Аз ин рӯ, омӯзгор дар ҷараёни таълиму тарбия бояд хонанда ва раванди таълиму тарбияро хуб омӯхта, дар вақти зарурӣ ба он тағйирот дохил намояд.

Дар ташаккули шахсият талаботи хонанда низ аҳамияти бузург дорад ва пеш аз ҳама бо ҳаракатҳои фаъолияти ӯ вобаста аст. Масалан, ба талаботи маданияи шахс ғаълоқӣ ва махсусан сатҳи маданияти инсон вобаста аст, ки решаи он аз таърихи

инсоният сарчашма мегирад. Аз ин рӯ, шахсият дар шароити мушаххаси ҷамъиятӣ-таърихӣ ба воситаи таълим ва тарбия ташаккул меёбад ва ин чараён дар оила, дар кӯдакистон, дар муҳити зист, дар мактаб ва умуман дар ҷомеа суръат мегирад.

Вазифаҳои раванди таълими фанни таърих дар “Стандарти давлатии маълумот” чунин баён ёфтааст: “... аз тарафи хонандагон омӯхтани асосҳои дониш оид ба роҳи тайкардаи одамон доир ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ, ташаккули қобилияти хонандагон, зимни таҳлили таърих, фаҳмидани воқеаҳо ва равандро ҳамчун унсурҳои муҳиму ягона бавуқӯъпайваста, робитаи ноғусастани доштани онҳо – гузашта, ҳозира, оянда, ташаккули фаҳмиши арзишҳо ва эътиқоди хонандагон дар асоси таҷрибаи таърихӣ, қабули ғояҳои инсондӯстӣ, эҳтироми ҳуқуқҳои инсон ва арзишҳои демократӣ, ватандӯстӣ ва якдигарфаҳмии халқҳо, пешрафти шавқу рағбати хонандагон нисбат ба таърих, гиромии доштани таърих ва фарҳанги халқи худ ва халқҳои дигар, ҷидду ҷаҳд баҳри нигоҳдорӣ ва ғани гардонидани мероси фарҳангии мамлақати хеш ва тамоми башар”.

Ин вазифаҳоро гурӯҳбандӣ карда, метавон ба се қисми асосии зерин онҳоро тақсим кард:

1. Вазифаҳои таълимӣ (маърифатӣ).
2. Вазифаҳои инкишофдиҳанда.
3. Вазифаҳои тарбиявӣ.

Вазифаҳои таълими фанни таърих аз мақсаде бар меоянд, ки таълим ҳамчун тарбия ба инкишофи шахсияти инсон нигаронида шудааст. Танҳо зимни таълим ин ҳадаф тавассути фарогирии донишҳои мухталиф амалӣ мегардаду хонанда тарбия меёбад. Бо назардошти ин метавон вазифаҳои асосии таълимро муайян намоем.

Дар баробари ин дар назди вазифаҳои таълимӣ чунин талаботҳо пеш гузошта шудааст:

- азхуд кардани воқеаҳову ҳодисаҳои асосии таърихи гузаштаю ҳозира;
- муссалаҳ намудани хонандагон бо асосҳои фаҳмиши мафҳумҳои таърихӣ;
- бавучуд овардани тасаввуроти илмӣ оид ба давраҳои муайяни таърихӣ;

- сарфаҳм рафтан ба масъалаҳои сабаб, оқибат ва моҳияти ҳодисаю воқеаҳои таърихӣ;
- азхуд кардани асосҳои мазмунун моҳияти қонунҳо оиди инкишофи ҷамъиятӣ ва бо ҳамин васила пайдо кардани асосҳои ҷаҳонбинии илмии хонандагон.

Ҳамаи ин талаботҳои пешбинигардидаро омӯзгор ба осонӣ иҷро карда наметавонад, зеро хонандагон аз ҷиҳати инкишофи ақлии худ бисёр масъалаҳои назариявии таърихро ба пуррагӣ фаҳмида наметавонанд. Масалан, хонандагони синфи V фалсафаи Сукрот, Афлотун ва Арасту дар карда наметавонанд, хонандагони синфи VI баҳсҳои схолостҳоро намефаҳманд ва ғайраҳо. Дар ин мавридҳо лозим мешавад, ки тамоми фикрҳо ва хулосаҳои ба хонандагон нофаҳморо қисман ё пурра наомӯзем ва танҳо аҳамияти ҷамъиятии раванди илмӣ ё фаъолияти шахси муайянро ба хонандагон фаҳмонем.

Умуман, илми таърих нақли ҷамаҷонибаи ҳаёти гузаштаи башарият дар инкишофи диалектикӣ ва гуногуни он мебошад. Аз ин рӯ, таърих илми дақиқест, ки раванди ҷарҷонибаи пурихтилофи таърихро дар ҳолати ягонагии он баррасӣ менамояд. Поягузори таърих – ин воқеаю ҳодисаҳои замони гузаштаю ҳозира мебошад, ки хонандагон онро дар аснои омӯзиши таърих бояд азхуд кунанд. Дар илми таърих воқеаҳои маълум ҳастанд, ки ҳамагӣ як маротиба содир мешаванд, яъне бори дигар такрор намешаванд. Масалан, ба зумраи ин гуна воқеаҳо ихтироот барин ҳодисаҳоро нисбат додан лозим аст, чунон ҷӣ мошинаи буғиро ихтироъ кардани Ползунов, кушта шудани Шерак ва ғайраҳо. Воқеаҳоро аз давраҳои таърихӣ фарқ кардан лозим аст, ки онҳо аз як гурӯҳ воқеаҳои гуногун иборатанд, ки бо мурури умумии қонунӣ ва муносибати сабабу оқибат як шуданд. Ҳангоми таълими илми таърих воқеаҳои асосиро шаҳр намудан лозим аст, давраҳои мухталифи инкишофи онҳоро мухтасар тадқиқ карда, қонунҳои умумии таърихро дар рафти он муқаррар намоем ва бо фаҳмидани аҳамияти таърихии ҳуди воқеа қаноат кунем.

Бояд ба назар гирифт, ки ба хонандагон воқеаҳои бисёри таърихино нақл кардан лозим нест, балки ба онҳо мазмунан, тадричан, ошкорона тараққиёти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-ичтимоӣ

ва маданияи инсониятро нишон дода, онҳоро бо машҳуртарин воқеаҳои асосӣ ошно намудан лозим аст, ки ин донишҳои таърихӣ бояд дар тафаккури хонандагон бо таври мунтазам ҷойгир шуда, тарҷумаи ҳоли инсониятро шабоҳат диҳад. Аммо, ҳангоми омӯзиши давраҳои муайяни таърихӣ омӯзгор бояд дигар тарз рафтор кунад. Масалан, барои ҳосил кардани тасаввурот дар бораи хусусиятҳои мунтазами раванди дохилии тараққиёти инқилоби якуми буржуазӣ-демократии Россия бояд чунин рафтор кард: Дар ин инқилоб мо ду давраро мебинем: давраи якум – давраи авҷи инқилоб, аз воқеаҳои 9-уми январи соли 1905 то шӯриши мусаллаҳои моҳи декабр давом мекунад ва давраи дуюм – давраи хомӯшӣ ва поёнравии мавҷи инқилоб дар солҳои 1906-1907 мебошад. Бинобар ин дар ин ҷо дигар шудани баъзе воқеаҳо, алоқамандии ҳамдигарии онҳоро мебинем, моҳияти сабабу оқибати байни ҳодисаҳо ва лаҳзаҳои инқишофи раванди таърихию муқаррар мекунем.

Дар ҳар як боби мавзӯҳо, ки мувофиқи барнома муайян шудааст, дида баромадани масъалаҳои гуногун, ҳам ҷабҳаи сийсӣ, ҳам иқтисодӣ ва ҳам маданӣ муҳим аст, то ки барои дар хонандагон ҳосил шудани тасаввуроти умумӣ кӯмак расонад. Хонандагон дар ин ҳолат воқеаҳои таърихию на ҳамчун ҳодисаҳои тасодуфӣ ва номаълум рӯйдода, балки ба сифати ҳодисаҳои қонунӣ бавучудода, дарк мекунанд.

Ҳар як давраи таърихии мавзӯҳои фанни таърих ба мо пеш аз ҳама ҳамчун пайвастигии махсуси як қатор воқеаю ҳодисаҳо тасвир мегарданд, ки ба муносибатҳои сабабу оқибат бо якдигар вобастаанд. Барои мисол, инқилоби буржуазии Фаронсаро дар охири асри XVIII дида баромадан мумкин аст. Воқеаҳои ин ҳодиса бо муносибатҳои сабабу оқибат бо якдигар вобастаанд (даъват карда шудани штатҳои генералӣ, табдил ёфтани штатҳо ба маҷлиси муассисон, шӯриши аҳолии Париж ва гирифта шудани Бастилия, қабул шудани Қонуни маҷлиси муассисон “Дар бораи маҷбуриятҳои феодалӣ” ва ғайраҳо). Ҳамаи ин воқеаҳо дар алоҳидагӣ, бидуни алоқамандии ҳамдигар маъно надоранд, ҳамаи онҳо бо тартиби маълум ва вобастагии сабаб инқишоф меёфтанд ва дар дигаргун гаштани ин воқеаҳо, мазмуну мантиқи махсуси

онҳо, мароми қонунии ҳуди он мушоҳида карда мешавад. Дуруст аст, ки ҳамаи он тартиби воқеаҳоро нишон медиҳаду он дар ҳар як ҳодисаи таърихӣ мушоҳида карда мешавад.

Омӯзгор ҳангоми таълими фанни таърих мафҳумҳои зиёди илмиро ба қор мебарад, ба монанди, давлат, дин, демократия, монархия, инқилоб, ҷумҳури ва ғайраҳо. Ба ҳамаи ин ибораҳо асоси дурусти таърихӣ додан лозим аст ва бо роҳи ошкор намудани мазмуни онҳо ё аҳамияти калимаро таҳлил кардан шарт ва зарур мебошад. Ба монанди он, ки омӯзгор ҳангоми дарс ба хонандагон ибраз мекунад, ки демократия – ин ҳокимияти халқ аст, ҳуди калима асоси латинӣ дошта, “demos” халқ, “cratia” ҳокимият мебошад. Бо ҳамин тариқ, маънои ибораҳои умумиро шаҳр дода, зарурияти фаҳмонидани хусусияти ин ё он ибораро ба назар гирифтани зарур аст.

Ба ҷузъ ибораҳои умумӣ хонандагон бояд ҳулосаҳои васеи илмӣ ва ё қонунҳои таърихӣ, яъне қонуниятҳои пайдоиш, мавҷудият, тараққиёт ва мавҷудият ва ҳастии таърихро ошкор сохта, бунёдшавии ҳастию мавҷудияти дигарро бояд шарҳ дод.

Қонунҳои таърихро мо бо роҳи муқоиса ва андоза кардани ҳодисаҳои таърихӣ доир ба таърихи мамлакатҳои гуногун фаҳмида мегирем. Равшан аст, ки ҳар яке аз ҳодисаҳои зикршуда бо услуби махсус дар раванди дарсҳои таърих фаҳмонда мешаванд, ки дар ин ҳусус дар поён сухан меронем.

Ҳамин тавр, ҳангоми иҷроиши вазифаҳои таълимӣ-маърифатии фанни таърих, донишҷӯи инкишофи раванди таърихӣ ва унсурҳои он хеле муҳим аст. Аз ин хотир, хонандагон пеш аз ҳама бояд диққати худро ба аҳамияти далелу ҳодисаҳо ва воқеаҳо, муайян намудани сабабу оқибатҳои ҳодисаҳои таърихӣ, муқоисаи воқеаю давраҳои таърихӣ, хусусиятҳои ҳоси воқеаҳои таърихӣ, муайян намудани моҳият, мансубият ва гурӯҳбандии воқеаҳо, рафтору кирдор ва фаъолияти иҷтимоии инсоният, шахсиятҳои таърихӣ ва нерӯҳои гуногуни ҷамъиятию сиёсӣ ҷалб намоянд.

Ҳулосабарорӣ ва фаҳмонидани қонуниятҳои таърихӣ заруртарин ва муҳимтарин қисми кори омӯзгор аст, ки он бояд дар асоси ба таври шавқовар омӯхтани воқеаю ҳодисаҳои

таърихӣ ва дар хотираи хонандагон ҷой кардани мазмуни умумии фанни таърих, мафҳумҳои он, алоқамандии сабабу оқибат ва моҳияти ҳодисаҳо ба амал оварда шавад ва танҳо дар ин ҳолат донишомӯзии фанни таърих қисми муҳими ҷаҳонфаҳмию ҷаҳаномӯзии хонандагон мешавад.

Ҳангоми омӯзиши фанни таърих ба омӯзгор зарур аст, ки маҳорат ва малакаи хонандагонро инкишоф дода, имкониятҳои истифодабарии донишҳои назариявиро дар амал мунтазам истифода баранд.

Вазифаҳои инкишофдиҳандаи фанни таърих аз иҷрои чунин талабот иборат мебошад:

- Ташаккул додани маҳорату малақаҳои фаъолияти фикрӣ (бо ёрии муқоиса, мушоҳидаҳо, фаҳмидани мафҳумҳо, мустақилона таҳлил намудани масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷамъият, ҳулоса намудани мавзӯҳои алоҳида, фикри мустақил доштан ва онро ҳимоя карда тавонистан, бошуурона азхуд намудани донишҳо ва ғайраҳо).
- Дар рафти фаъолияти донишазхудкунии хонандагон ба вучуд овардани ҳунару малақаҳои амалии онҳо баробари истифодабарии маводҳои гуногуни таълимӣ, ба монанди: кор бо харита, бо китоби дарсӣ, бо сарчашмаҳо ва ғайраҳо, иҷро намудани ҳар гуна корҳои хаттӣ, ба монанди: тартиб додани нақшаи корӣ, конспектнависӣ, луғатнависӣ, омода соختани реферату маърузаҳо, баромад кардан дар семинару конферонсҳои илмӣ мактаббачагон, иштирок дар оmodасозии гӯшаи таърихӣ, ё ин ки осорхонаи мактабӣ ва ғайраҳо.

Рафти инкишофдиҳии ташаккули шахсиятро ҳамчун низоми томи психологӣ дар алоқамандӣ бо соҳаҳои ақлӣ, ҳиссӣ ва маромҳои он таъмин менамоянд. Мазмуни ин нақши сегона нишон медиҳад, ки илми имрӯзаи педагогика хонандаро на ҳамчун объекти таъсирбахши омӯзгор, балки ба сифати субъекти фаъоли раванди таълим медонад.

Аз ин сабаб, муваффақият ва қомеъӣ дар ин соҳа бештар аз муносибати хонанда ба омӯзиш вобаста аст. Бояд ба назар

гирифт, ки хонанда кист, чӣ гуна қобилияти фикрӣ дорад, оё пеш аз ин соҳиби ҳунари дарки амалӣ гардида буд? Аз ин лиҳоз рафти инкишофи ақлонӣ ва ташаккули маҳорат ва малакаи ӯ бидуни донишҷӯи дараҷаи донишу қобилияти хонандагон амри маҳол аст. Ба омӯзгор зарур аст, ки қонуниятҳои рушди равонӣ, ахлоқӣ, ақлонӣ ва дигар хислатҳои хонандаро хуб азхуд намояд. Ин амал ба хусусиятҳои синнусолӣ, инфиродӣ, муҳити зист, оила ва омилҳои зиёди дигар вобаста аст.

Қобилияти мухталифи хонандагон дар кадом самте, ки истифода бурда нашавад, инчунин ба маромҳо алоқаманданд. Ҳар як фаъолият, аз рӯи нишондодҳои илми педагогика, дар ҳолате пурсамар мегузараду натиҷаҳои пурсамар медиҳад, ки агар шахс дорои маромҳои амиқ бошад, ба ҳаракати фаъол сабабгор гардад, мушкilotҳои ногузир ва шароитҳои номуносибро рафъ созад. Ҳамаи ин ба иҷрои вазифаҳои инкишофдиҳандаи фанни таърих муносибати бевосита доранд. Агар дар хонандагон муносибати мусбату созгор ба фаъолияти амалӣ ташаккул ёфта бошад, он гоҳ ин ба самарабахшии он мусоидат менамояд. Бояд дар назар дошт, ки раванди омӯзиш бидуни маромҳои муайян дар фаъолияти хонандагон ғайриимкон аст.

Вазифаҳои инкишофдиҳандаи фанни таърих дар синфҳои алоҳида ва бахшҳои алоҳидаи фанни таърих, масалан, аз фанни таърихи халқи тоҷик, ҳамчун меъёри маҳорат ва малакаи хонандагон дар охири барномаи ҳар як синф мушаххас зикр шудааст. Инак, дар синфҳои V -VI хонандагон чунин маҳорат ва малака бояд дошта бошанд: огоҳӣ аз харитаи таърихӣ, саволномаҳои оддиро тартиб дода тавонанд, маҳорати нақлкунӣ дошта бошанд, аз китоби дарсӣ самаранок истифода бурда тавонанд, дар маҳфилҳои таърихӣ, озмунҳо ва шабнишиниҳои дохилимактабӣ фаъолона иштирок кунанд ва ғайраҳо.

Маҳорат ва малакаи хонандагони синфҳои VIII-IX бояд чунин бошад: фикру ақидаи худро оиди ин ё он масъалаи раванди таърихӣ ҳифз карда тавонанд, доир ба мавзӯҳои гузашта саволнома (тестҳо) омода карда тавонанд, аз харита озодона истифода бурда тавонанд, маҳорати истифодабарии суратҳо, диаграммаҳо, нақшаҳо, порчаҳои хрестоматияро дошта бошанд,

аз луғати китоби дарсӣ озодона истифода бурда тавонанд, дар махфилҳо, озмунҳо ва шабнишиниҳо ва мизҳои мудаввари таърихӣ иштироки фаъолони намоянд.

Дар синфҳои X-XI хонандагон илова бар ин оиди асосҳои кори илмӣ аз фанни таърих тасаввуроти оддӣ пайдо намуда, ба навиштани реферату маъруза ҷалб карда мешаванд, яъне мустақилияти хонандагони синфҳои болоиро таъмин намуда, инкишоф додани талабот, завқу қобилияти маърифатии онҳо, рафтори эҷодӣ ва шинос шудан ба мазмуни қоидаҳои асосии илми таърихшиносӣ, барои касбинтиҳобкунии хонандагони мактабҳои миёна таъсири мусбӣ мерасонанд. Инчунин иҷрои вазифаҳои инкишофдиҳандаи фанни таърих бояд ба фаъолияти ҷамъиятии хонандагон ва корҳои беруназсинфӣ алоқаманд бошанду таълим, шавқу ҳавас ва саъю кӯшишҳои хонандагонро муайян намояд. Дар баробари ин, натиҷаҳои омӯзиши фанни таърих дар мактабҳои миёна бояд бо талаботи ҷомеа мувофиқат кунад ва барои ӯ ғоидабахш бошанд, яъне ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ муҳити зист, ташкилкунӣ осорхонаҳои мактабӣ, иштирок кардан дар фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра – муҳимтарин омили дараҷаи баланди шуурнокии ҷавонон мебошад.

Масъалаи инкишофи ҳамачонибаи шахсият ба **кори тарбиявӣ** низ алоқаманд аст. Тарбия – мафҳуми педагогӣ буда, таъсиррасонии мақсаднок ва муташаккилона ба инкишофи ҷисмонӣ, рӯҳӣ, ҷаҳонбинӣ, симои маънавӣ, завқи эстетикӣ (зебопарастӣ) шахсият бо маҳорату малакаҳо мусаллаҳ гардонида шудан ва ба ҳаёту меҳнати ҷамъиятӣ тайёр кардани онҳо мебошад.

Тарбия ва инкишоф ба ҳам алоқаманд буда, сабабгори якдигар мебошанд. Инкишоф чун раванди тағйироти ҷисмонӣ ва психикӣ шахсият як қатор зинаҳои бо ҳам алоқаманд дорад. Ин зинаҳо ба тарбия, синну сол ва мазмуни ин ё он давраи ҳаёти бача вобаста аст. Аз ин рӯ инкишофи бачаро фақат раванди биологӣ доништан мумкин нест. Омилҳои асосие, ки инкишофи бачаро чун аъзои ҷамъият муайян мекунад инҳо мебошанд: тағйир ёфтани тарзи алоқаи ӯ бо одамони гирду атроф, азхуд кардани донишу таҷриба, тағйир ёфтани фаъолият ва муносибати ӯ бо муҳит, тарзи ҳаёти солим ва ғайра.

Кори тарбияимрӯз дар дарсҳои таърих хеле мураккабу серсоҳа гаштааст. Вай талаб мекунад, ки на танҳо ба тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ диққати ҷиддӣ дода шавад, балки тарбиятгарон соҳаҳои тарбияи экологӣ, иқтисодӣ, демографӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра мунтазам мадди назар доранд. Умуман, вазифаҳои тарбиявӣ басо сершумор мебошанд. Ин вазифаҳо дар “Консепсият миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” гурӯҳбандӣ карда шудаанд ва аз инҳо иборат мебошанд: тарбияи ғоявӣ, тарбияи милли, тарбияи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии милли, тарбияи ватанпарастӣ, тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ, тарбияи маърифатӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, тарбияи гуманистӣ (инсондӯстӣ), тарбияи зебоипарастӣ, тарбияи меҳнат ва касбинтиҳобкунӣ, тарбияи иқтисодӣ, тарбияи экологӣ, тарбияи сиёсӣ, тарбияи ҷисмонӣ, тарбияи тафаккури интиқодӣ, тарбияи таҳаммул ва тоқатпазирӣ, тарбияи масъулиятшиносӣ, тарбияи ҳаёти солим.

Дар дарсҳои таърих чунин вазифаҳои тарбиявӣ бояд дар мадди аввал содир шаванд: инсонпарастӣ, ватандӯстӣ, ифтихори милли, худшиносии милли, сулҳдӯстӣ, дӯстӣ ба халқҳои дигар, шарикӣ андӯху шодиву хурсандии дигарон шудан, поквичдонӣ, зидди муросоқорӣ бо камбудихо, беадолатӣ, меҳнатро дӯст доштан ва аҳли меҳнатро ҳурмат кардан, завқи хонандагонро ба касби таърихӣ бедор кардан, тарбияи зебоипарастӣ – ҳисси зебоипарастии хонандагонро ташаккул додан (қобилияти идроки зебогии ҳодисаю воқеият, асарҳои санъату адабиёт ва ғайра дар назар дошта шудааст), тарбияи нафосат (фаҳмида тавонистани чизҳои зебо ва нафис, фарқияти онҳоро аз чизҳои безебу бадсохт) ва ғайраҳо.

Дар баробари пеш бурдани кори тарбиявӣ дар дарсҳои таърих омӯзгор бояд кӯшиш кунад, ки дарсҳои ӯ аз панду насиҳат иборат нашавад. Ин панду насиҳате, ки аз маводи дахлдори мушаххаси таъсирбахш дур аст, ҳатто таъсири манфӣ расонида метавонад. Масалан, симои шахсони бузург ба хонанда таъсири хуб мерасонаду ӯро тарбия мекунад. Агар омӯзгор дар аснои нақли муҳоробаи Полтаваи Петри I бар зидди шведҳо порчае аз фармони ӯ хонда диҳад, дар он фармон Петр мегуфт, ки барои ӯ “зиндагӣ азиз нест, бигузур Россия шӯхратманд саодатманд

бошад!”, агар дар ин ҳолат аз тасвири мардонаи Петр дар вақти чанг хонандагон бинанд, ки қавли ӯ аз кораш фарқ намекард, пас ҳамаи ин воқеаҳо ба хонандагон таъсири бузург расонида метавонад. Вале афсӯс, ки омӯзгорон баъзан ба баҳодиҳии маънавии ходимони таърихӣ ва рафтори онҳо диққати бояду шояд намедиханд ва бо ин васила ҳиссиёти дахлдори хонандагонро ба вучуд намеоранд. Равшан ва таъсирбахш тасвир намудани ҳаёту кирдори шахсони бузурги таърихӣ – аслиҳаи тавонои тарбияи ахлоқии хонандагон мебошад. Умуман, маводи гуногунмазмунӣ фанни мактабии таърих ба омӯзгор имконият медиҳад, ки кулӣ вазифаҳои тарбиявиرو дар аснои таълим ва корҳои беруназсинфӣ пеш барад.

Набояд фаромӯш кард, ки дар амал тадбиқ намудани ҳамаи вазифаҳои тарбия як равандро ташкил менамояд ва онҳоро аз ҳамдигар ҷудо кардан мумкин нест. Онҳо бо ҳамдигар алоқаманд буда, дар маҷмӯъ воситаи муштараки тарбияи шахрвандии хонандагон мебошанд. Тарбияи шахрвандӣ ба ташаккули умумии хонанда ҳамчун шахсият мусоидат мекунад. Дар натиҷаи ташаккул ва тақомули маърифатӣ, ақлонӣ ва маънавии шахрванд ба амал меояд. Ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ симои умумии шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, мақсади омӯзиши фанни таърих дар мактабҳои миёна, ки аз ташаккули шахсияту ҷаҳонбинии хонандагон, тарбияи тафаккури таърихӣ, ҳисси меҳанпарастии башардӯстӣ, худшиносии миллӣ ва ба ҳаёти мустақил тайёр кардани онҳо иборат аст, ба воситаи вазифаҳои таълимӣ, инкишофдиҳанда ва тарбиявӣ ба амал бароварда хоҳанд шуд.

Роҳи асосии инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият ба мусаллаҳ намудани мактабиён бо маърифат ва дониши мукамал вобастагии зич дорад. Инчунин бояд қайд кард, ки донишҳои назариявӣ ҳунару малакаю амал дар алоқамандӣ пеш бурда мешавад ва дониши мустаҳками хонандагон - гарави иҷроиши вазифаҳои тарбиявӣ шуда метавонанд, яъне асоси кори тарбия – дониши илмӣ шогирдон аст. Омӯзгори фанни таърих, ки дониши васею мустаҳкам дода метавонад, бечунучаро тарбиятгари боистеъдод ҳам буда метавонад.

Адабиёт:

1. Стандарти давлатии маълумот.- Душанбе, 2005.
2. Концепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2007.
3. Барномаи таърихи халқи тоҷик (барои синфҳои 5-11- и мактабҳои таҳсилоти умумӣ). Мураттибон – Яъқубов Ю.Я., Зиёев Т.Н., Ҳотамов Н.Б. ва диг.- Душанбе, 2008.
4. Акбаров Ю. Мехри Ватан.- Душанбе, 1989.
5. Қосимов М., Ҳамидов Р. Корҳои тарбиявӣ дар мактаб (дастури методӣ).- Душанбе, 1997.
6. Лутфуллоев М. Педагогикаи шавқат.- Душанбе, 1994.
7. Лутфуллоев М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия.- Душанбе, 2001.
8. Сухамлинский В.А. Ватан дар дил.- Душанбе, 1986.
9. Гончарова Т.И. Уроки истории – уроки жизни. М., 1989.
10. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т.3.-М., 1948.